

מזיכרונותיו של יצחק אדז'יס על עזיבת סקופיה

אנו עוזבים את סקופיה

בשלהי חודש מאי 1943, שלושים יום לאחר שחרורנו מן המחנה, לאחר שסודרו כל הניירות, עזבנו את עיר הולדתנו – סקופיה. עם שחר אספנו מעט ממיטלטלינו, העמסנו אותם על עגלה ויצאנו אל תחנת הרכבת. את שארית רכושנו חילקנו בין ידידים מוסלמים ונוצרים. על הנוטר השתלטו הדיירים החדשים שהשתכנו בביתנו. היו אלה פקידים של שלטונות הכיבוש הבולגרי ואיכרים תאבי בצע וחסרי השכלה. השארנו מאחורינו פרי עמל של שנים וזיכרונות ילדות. אך באותם ימים גורליים לא נותרו בנו שום רגשות. שאפנו רק לדבר אחד – לחיות. ידענו, שגורלנו נחרץ לחיים. ובכל זאת היה ברור לנו, שעלינו להילחם כדי לעבור את כל המכשולים שבדרךנו בעצמנו, ולא לסמוך על הגורל. לתחנת הרכבת הגענו דקות מעטות לפני יציאת הרכבת לטטובו. אבל האיחור היה מכונן – כדי שלא נצטרך לשהות שם יותר מן הנחוץ, דבר שהיה עלול לעורר חשד. במהירות העמסנו את כל מיטלטלינו על הקרון, וכמונו עשו גם בני משפחת דודי, אחי סבתי, יוסף קונפורטי, אשתו, שתי בנותיו ובנו נינו, שהתיישבו בקרון סמוך לשלנו, כדי שלא להתבלט. היה אתנו גם סבי וסבתי מצד אבי. סביבנו ישבו איכרים עמוסי סלים וחפצים שונים, ואנו לא עוררנו תשומת לב מיוחדת.

לאחר שהועלו מיטלטלינו לקרון שילם אבי לעגלון ולסבלים שעזרו בהעמסת המיטלטלים וכבר נשמעה צפירת הקטר והרכבת, שנראתה זעירה כמו רכבת צעצוע, זזה. הרכבת כללה רק שלושה קרונות זעירים, שנועדו לנוסעים ועוד כמספר הזה קרונות משא, זעירים גם הם. הרכבת הזאת נעה על פסים צרים. מהירותה לא עלתה על 20 קמ"ש. בעליות שבדרך היא היתה כה איטית עד שנוסעים אחדים ירדו ממנה ורצו לידה, השיגו אותה והמתינו לה בראש הגבעה. איטיותה היתה שם דבר במקום.

איני זוכר כמה זמן נסענו. אבל זכור לי שכאשר הגענו לעיר הגבול טטובו, בשעות אחר הצהריים המאוחרות, הזמין אבי, שהכיר את המקום מנסיעותיו לרגל עסקיו, עגלון ושני סבלים. אלה העמיסו במהירות את מיטלטלינו על עגל שוורים ומשהסתיימה ההעמסה יצאנו לדרך. אבי צעד בראש, כשהוא אוחז בידי ואחריו הוביל האיכר את השוורים שמשכו את העגלה, ואחריה שאר בני המשפחה. הלכנו יותר מהר מאשר השוורים. יחד עם זה, התאמנו את צעדינו כך שנהיה מספיק רחוקים כדי שלא יקשרו אותנו עם העגלה עמוסת החפצים ובכל זאת רצינו גם לראות כל הזמן את עגלת השוורים וגם להיות בטווח ראייה כדי שהאיכר המוביל את השוורים יוכל להתנהל בעקבותינו. אמי, שהלכה עם אחי הקטן, יוסף, עשתה כמונו. היא שמרה על מרחק סביר מאחורי העגלה ויחד עם זה שמרה על האיכר, שלא יסטה מדרכו. אחריהם במרחק מתאים, צעדו סבי וסבתי. עשינו הכל על מנת שלא להתבלט בעיירה נידחת זו, שהיתה מפורסמת בכל מחוז מקדוניה בקטניות שלה ובפירותיה. הסכנה היתה

מוחשית. אילו התעורר חשד כלשהו, היינו נעצרים לחקירה ודרכונינו היו מוחרמים עד סיומה. כיוון שהיינו יהודים אפשר היה להאריך בקלות את זמן "בדיקת" הדרכונים ולרמוז לנו שאם רצוננו לקבלם חזרה מוטב לנו לשלם. כבר היינו רגילים לכך שכיהודים עלינו לשלם, אבל לא יכולנו להרשות לעצמנו להתגלות באזורים אלה כיהודים, משום שיהודי דמו מותר ובמקומות אלה תמיד ימצאו חומדי בצע ותאבי דם יהודי. למזלנו היטיב סבי לדבר אלבנית והודות לו הצלחנו להימלט לא פעם מציפורניהם של רודפי הבצע.

עם הגיענו לאכסניה הכנסנו את חפצינו במהירות לחדר צדדי והסתגרנו בו. כיוון שאבי נהג להגיע לכאן לעתים קרובות לרגל עסקיו, הכירו אותו, אבל הוא ידע שאי אפשר לסמוך על כל אחד. במיוחד אי אפשר היה לסמוך על הקוסוברים, שהיו צמאי דם ותאבי בצע. אבל המקומיים לא היו שונים מהם בהרבה. בינתיים הצליח דודי לאתר את מקום הימצאנו ויצר אתנו קשר. עכשיו היה צריך למצוא מהר ככל האפשר כלי תחבורה כדי להמשיך בדרך. לאבי היו מכרים רבים במקום, שהיו קשורים עמו בקשרי עבודה ולרבים מהם עזר בתקופות שונות והם נשבעו שיחזירו לו טובה תחת טובה. אבל לאחר כל כך הרבה מעשי בגידה הוא לא העז לפנות אליהם ולבקש מהם עזרה. גם אם נמצאו כאלה שהיו מוכנים לעזור, היה מסוכן מאוד להותיר עקבות במקום. הסיכוי היחיד להישאר בחיים באותם זמנים היה להימנע ככל האפשר מלהשאיר עקבות כלשהן ולהימנע מכל מגע עם העבר, להתנתק לגמרי מזרים ומיהודים, כי מי יודע מה עלולים בני אדם לעשות בשעת מצוקה, תחת לחץ או עקב עיניים.

עם רדת החשיכה, לאחר שהשתכנו באכסניה, לבש אבי את מעילו, זקף את הצווארון, משך את כובעו נמוך על עיניו ויצא לבדוק מה אפשר לעשות. לא נותר לו הרבה זמן; תוך שעתיים עתיד להיכנס לתוקפו העוצר ומי שיימצא בחוץ צפוי להיירות במקום. השומרים היו יורים קודם ואחר כך מבררים את זהותו של האיש. לאחר ששוטט ללא מטרה במשך יותר משעה, בלי לדעת לאן יפנה, ראה אבי נצנוץ אור קלוש שבקע מדלת פתוחה למחצה. היתה זו "קרצ'מה" (פונדק לממכר משקאות משכרים). הוא התקרב והציץ דרך הפתח. בפנים ישבו מספר אנשים ולגמו משקאות מכוסות קטנות. המקום נראה חשוד ולא היה מוכר לו מנסיעותיו הקודמות. הוא לא זכר שהגיע אי-פעם לאזור הזה ומשום כך קיווה שאיש לא יכירו. הוא גם איבד כל תקווה שיצליח לסדר דבר מה באותו לילה והשלים עם גורלו. בהרגשה שאין לו מה להפסיד, נכנס אבי אל תוך "גוב האריות" ולאחר שמצא לעצמו מקום פנוי בפינה חשוכה ומוסתרת מעט התיישב והזמין לעצמו כוסית משקה. המשקה החרף חימם את הקיבה וממנה התפשט לכל הגוף, והפיח בלבו מעט אומץ, דבר שהיה זקוק לו מאוד בלילה שכזה, שהיה בו כדי להקפיא את דמו של אדם רגיל ועל אחת כמה וכמה של אדם נרדף.

לאחר ששפך את המשקה לתוך גרונו וכמעט נחנק הזמין לעצמו כוסית נוספת. לא היתה לו ברירה; הוא לא רצה למשוך אליו תשומת לב מיותרת. הוא היה חייב להיראות שיכור ולהזמין עוד משקה, כדי שהמוזג לא יחשוב שהוא חסר פרוטה ויסלק אותו מן המקום – לאחר

שיפשיט ממנו את מעילו כתשלום עבור המשקה. אבי קרא למוזג בקול צרוד כשל אדם הנמצא בגילופין ונתן בידו שטר כסף שהספיק לשתי כוסות וגם ל"בקשיש" (דמי שתייה). המוזג נטל את השטר, קירבו לעששית שעל הדלפק ולאחר שזיהה את שוויו דחף אותו לכיס מקטורנו והביא כוסית נוספת.

אבל אבי לא השגיח במוזג ולא שמע את דברי התודה שמילמל הלה. כל תשומת לבו הופנתה לשני אנשים שישבו ליד שולחן סמוך ושוחחו ביניהם בלחש לאור עששית קטנה. הם לא דיברו בשפת המקום. אחד מהם בלט בלבושו ההדור, שעמד בניגוד מודגש ללבושם הגס של המקומיים. השני נראה כמו פועל או נהג. לבושו לא היה כה הדור, אך גם הוא בלט בחזותו בהשוואה לסובבים אותו. הם דיברו איטלקית. השפה נשמעה מוזרה, משום שכאן דיברו רק מקדונית ואלבנית. המוזג הבחין שאבי מתבונן בהם בתשומת לב רבה וכיוון שחשבו לאדם אמיד (בגלל ה"טיפ" שקיבל ממנו) התקרבו אליו ולחש באוזנו כממתיק סוד: "אלה איטלקים. הגיעו מהגבול האלבני. אחד מהם הוא סוחר והשני הוא נהג המשאית, שבא לקחת את סחורתנו של הסוחר". אבי שם עצמו כאילו אינו מתעניין במה שסיפר לו המוזג. הוא הפליט קללה עסיסית כמנהג המקומיים, הרים את הכוסית, רוקן את תוכנה לתוך גרונו ויצא מן המקום. בצאתו השתדל למשוך את מבטם של הזרים. לאחר שיצא ועיניו התרגלו לחשיכה, שוטט בסביבה והבחין במשאית גדולה שחנתה בריחוק מה מן המקום. הוא החליט להמתין ליד פתח הפונדק, מוסתר מעיני היוצאים, עד שייצאו השניים. הוא ידע שהזרים חייבים לצאת תוך זמן קצר, משום שהעוצר עומד להתחיל בעוד פחות ממחצית השעה.

ואכן, הוא לא התבדה. כעבור מספר דקות יצאו שני האיטלקים מן הפונדק. אבי המתין עד שהתרחקו מטווח האור, שבו היה המוזג יכול להבחין בהם. השניים צעדו אל תוך החשיכה. כשהגיעו סמוך אליו – באמצע הדרך שבין הפונדק למשאית – פנה הגבר הלבוש בהידור לחברו ואיחל לו "בונה נוטה" (ליל מנוחה). בזמן שלחצו ידיים הזכיר הסוחר לנהג שבעוד שלושה ימים ימתין לו בנמל דורצ'ה (נמל אלבני קטן על החוף האדריאטי), ואם יעבור הכל בשלום, ישלם לו כפי שדרש. השניים נפרדו ופנו איש איש לדרכו. הנהג צעד אל משאיתו ואבי רץ אחריו ולחש לעברו כמה מלים באיטלקית רצוצה שהיתה למעשה ספרדית. האיש נרתע וניסה להימלט לתוך משאיתו, אך אבי השיגו ותפסו בידו. בהשפעת המשקה שחיזק את לבו שכח אבי את הסכנה שהיתה כרוכה בכך ושהוא חייב להיזהר; די היה בצעקה קלה מפי הנהג כדי להזעיק את חברו שעדיין לא התרחק הרבה, או כל שוטר מזדמן והלה היה מגלה בקלות את זהותו של אבי ובעקבות זאת היינו מתגלים כולנו. אך מזלו האיר לו. הנהג לחש לאבי לבוא בעקבותיו. אבי לא הרפה מן הנהג, משום שחשש שיש לו נשק במשאית. הוא אמר זאת לנהג והלה נשבע בחיי ילדיו שאין לו נשק וגם אין לו כוונה להתנכל לאבי. אבי נרגע ועלה עם הנהג לתא המשאית. שם סיפר לנהג שהוא בא מספרד והגיע לאלבניה עם משפחתו כדי לחפש פרנסה, מפני שנותר מחוסר עבודה במקום מגוריו. לאחר שלא מצא פרנסה באלבניה,

החליט לנסות את מזלו כאן, אבל גם כאן לא מצא עבודה ועכשיו הוא מעוניין לחזור עם משפחתו הביתה, לפני שייגמר מעט הכסף שעוד נותר בידו. כוונתו היתה להגיע לנמל האלבני הקרוב ביותר ולהפליג משם חזרה לאיטליה. למזלו, אמר, שמע את שיחתו של הנהג עם הסוחר והבין מתוכה שהנהג נוסע לכיוון נמל דורצ'ה. הוא מבקש ממנו שיסכים לקחת אותו את משפחתו והוא מוכן לשלם לו ביד נדיבה.

נראה היה שהנהג מאמין לסיפורו ומוכן למלא את בקשתו. מאחר שנותרו עוד עשר דקות עד תחילת העוצר שאל אבי את הנהג היכן הוא מתכוון ללון הלילה. הנהג השיב שהוא חייב ללון במשאית בגלל הסחורה שעליה כדי לשמרו שלא תיגנב. אבי הציע לו מיד לעזור לו בשמירה, וכדי להוכיח לו שהוא איש ישר, הציע לו להזיז את המשאית קרוב למקום שבו שוהה משפחתו ושם ישמרו שניהם על המשאית. אבי קיווה שאם ישמור יחד עם הנהג לא יתפתה זה להסתלק לו. הוא גם הבטיח לנהג שיוכלו ללגום משהו חם בלילה קר זה. אבי קיווה שבדרך זו יוכל להספיק ולהגיע לאכסניה לפני כניסת העוצר ולא יצטרך לבלות את הלילה במשאית בעוד בני משפחתו דואגים לו או אף עלולים, בחששם לגורלו, לעשות מעשה נמהר. חוץ מזה, עכשיו, לאחר שהתוודה בפני הנהג וסיפר לו את קורותיו, חש ששוב אינו יכול לסמוך עליו לגמרי. אמנם הוא בדה את סיפורו בו במקום, אך הוא לא היה יכול לדעת כיצד יתגלגלו העניינים אם יחליט האיש להסגירו. אפשר גם שהאיש יימלט בשל הפחד. אבל מה שחשוב מכל, הוא לא רצה להחמיץ את ההזדמנות שנקרתה לו בדרך מקרה. לשמחתו הסכים הנהג בחפץ לב והם נסעו לאכסניה ולמזלם הגיעו אליה ממש דקות ספורות לפני כניסת העוצר.

כשראינו את אבא נכנס לחדר בלוויית אדם זר, נחרדנו. אנו, הילדים, לא הבנו כמובן עד כמה גדולה הסכנה המרחפת עלינו, אבל קלטנו בכל זאת את חששותיהם של המבוגרים ויצר הקיום הוא ששמר עלינו והזהיר אותנו ממעשים פזיזים, למרות שלא הבנו אלא מקצת ממה שהתרחש. על כל פנים, הנהג נכנס, הציץ בנו ובאמי ואחר כך הושיט לה יד בלבביות וקרא: "קה בלה!" (כמה יפה). אמי נבוכה והסמיקה קלות ולא ידעה אם לחייך או לא. אבי בא לעזרתה והציג בפניה את האיטלקי כשהוא קורא בקול: "הכירו נא, זהו הנהג שלנו. הוא יסיע אותנו לנמל דורצ'ה, משם כבר נגיע איכשהו חזרה לספרד". בדרך זו רמז לה כיצד הציג אותנו בפני הזר. אמי הודתה לאיש בחיך וביקשה לדעת שמו. הזר ענה ששמו ויטוריו, וכינויו – אפולו. אמי הצטחקה ואמרה שהוא באמת נחמד ובו במקום הזמינה אותו לסעוד עמנו. ויטוריו היה כנראה זקוק מאוד להזמנה זו הוא נענה ברצון. עד היום איני יודע אם אכן האמין לסיפורנו, אך ברור היה שהוא נהנה בכנות לשהות במחיצתנו. בביתנו דיברו בנוסף למקדונית גם ספרדית, שהיתה לנו שפת אם, לכן לא היה לנו קושי להתבטא בה. במאמץ קל יכולנו להבין את דברי האיש ודבר זה קירב אותנו אליו וסילק את כל המחיצות.

עד שהכינה אמי את הארוחה, ביקש הנהג את סליחת הנוכחים ויצא למשאיתו. אבי לא סמך עליו ויצא בעקבותיו תוך שהוא בולש אחר מעשיו מתוך האפילה עד ששב האיש לחדר. כששב לחדר הביא עמו בשביל הילדים חבילת שוקולד, לאמי נתן קופסה קטנה של חלב ממותק והודיע שהוא מבקש לתרום משהו לארוחת הערב. בנסיבות שבהן היינו נתונים לא היתה זו תרומה של מה בכך. מעולם לא טעמתי סוג כזה של שוקולד. ארוחתנו כללה חלב טרי, חמאת שמנת מתוצרת בית ולחם תירס. מובן שאת כל אלה השגנו מבעל האכסניה במחיר שהיה גבוה פי כמה מן המחיר שגבו האיכרים בשוק עבור אותה תוצרת. אבל לא היתה לנו ברירה, שכן לא העזנו להיראות בשוק, אפילו היה לנו הזמן הדרוש לכך.

כאן עלי להסביר כמה דברים. אמנם, עצבנו את סקופיה בצורה רשמית והיו בידינו כל הניירות הדרושים לכך – דרכון וויזה, שאישרו שנכנסו לאלבניה כחוק בתוקף היותנו אזרחי מדינה, שהיתה תחת כיבוש איטלקי. אבל ביתר התעודות היינו רשומים כיהודים, ודי היה בכך כדי שדמנו יהיה הפקר. כדי להישאר בחיים, היינו חייבים לחשב ולשקול כל צעד מצעדינו ולהיזהר שבעתיים. השגיאה הראשונה היתה יכולה להיות גם האחרונה.

לאחר שנסתיימה הארוחה, נזכרו הורי בבהלה שהנוצרים נוהגים להצטלב לפני ואחרי הארוחות. כיוון שהצגנו את עצמנו כספרדים, הידועים כקתולים אדוקים, היינו אמורים להצטלב באופן אינסטינקטיבי. שמנו לב שהאיטלקי מתבונן בנו. אנו, הילדים, לא תפסנו מדוע, אך הוריי הבינו. הדרך לצאת מן המבוכה המסוכנת היתה פשוטה. אני שימשתי ה"שעיר לעזאזל" במקרה זה וכך היה העניין: כמו ילדים רבים, גם אני לא אהבתי לשתות את החלב יחד עם הקרום. הורי ידעו זאת והיה בינינו מעין קשר של שתיקה: אמי היתה ממלאת את הספל שלי בחלב חם ואני הייתי מחכה עד שזה יצטנן מעט ואז, כאשר הצטבר הקרום השמן על פני החלב היתה אמי מוציאה אותו, מוסיפה מעט סוכר ואז הייתי אוכל אותו ברצון. ציפיתי שכך יעשו גם כאן. להפתעתי קפץ עלי אבי, תפס אותי בגרוני, פתח את פי וניסה להשקותני בחלב בעודנו חם ותוך-כדי כך החל לצעוק בספרדית שאני ילד פרא, עקשן שרק מחכה שהוריו יפנו את ראשם כדי לשפוך את החלב שהושג בעמל כה רב. אני חייב, צעק, לשתות מיד או שהוא ישקה אותי בכוח. לא הבנתי כמובן מדוע הוא מתנהג כך וגם לא ניתנה לי הזדמנות למחות. מכיוון שלא יכולתי לשתות את החלב החם עם הקרום הקאתי את כל ארוחת הערב שלי. בהמולה שהתעוררה נשכח כל עניין ההצטלבות. אחי יוסף פרץ בבכי ואמי לקחה את שנינו כדי לרחוץ את פנינו ולהחליף בגדים. הסכנה חלפה.

האיטלקי ואבי לבשו את מעיליהם ויצאו לשמור על מטען המשאית. אבי הציע שישמרו כל אחד חצי לילה והוא עצמו מוכן לשמור ראשון. האיטלקי הסכים בשמחה ונשכב לישון בתא המשאית. מובן שאבי לא העיר אותו כלל והניח לו לישון עד הבוקר; עדיין חשש שהלה יעשה מעשה שטות. עם עלות השחר העיר אותו והסביר לו שלא רצה להפריע לו בשנתו מפני שידע שלמחרת מצפה לו יום ארוך ומעיף של נהיגה והוא רצה שיהיה רענן לקראתו. האיטלקי

נרגש כולו מגילוי ההתחשבות בו; הוא לחץ את ידו של אבי ואמר שהוא הידיד הטוב ביותר שפגש לאחרונה והוא מוכן לעשות כל מה שיבקש ממנו. עוד אמר, שישמח מאוד לבלות בחברת אדם כמותו במהלך הנסיעה הארוכה. אבי ניצל את רגע ההתרגשות וביקש מן הנהג שיסכים לקחת במשאית גם את אביו ואמו. הנהג השיב שזה מובן מאליו והביט באבי בפליאה. אבי התנצל ואמר שהוא מדבר שטויות בגלל עייפותו. ויטוריו צחק ואמר לאבי שהוא יוכל לישון במשך כל היום. בינתיים עלה השחר. שניהם ירדו מן המשאית ונכנסו לאכול ארוחת בוקר לפני הנסיעה. אמי, סבי וסבתי הצליחו להשיג מעט חלב, שמנת ולחם תירס ומצאו גם מספר ביצים ואמי טיגנה חביתה. סבי העיר אותנו, עזר לנו להתלבש ולרחוץ את פנינו ועד שבא אבי עם ויטוריו, הספיק סבי להתפלל שחרית ולהניח תפילין בהסתר. למזלנו, איש לא שמ לב לכך.

כשהיינו מוכנים, רצנו לשולחן לארוחת הבוקר. הפעם לא שכחנו להצטלב. אנו הילדים הצעירים לא התקשינו בכך, ראינו בזה משחק. למבוגרים, שהאמונה היתה טבועה בדמם, היה קשה יותר. סבי היה מעדיף בוודאי למות על קידוש השם ולא להתכחש ליהדותו. לאחר ארוחת הבוקר הושיבו אותנו הילדים, אחי יוסף ואני, בתא הנהג והזהירו אותנו שלא להרים את ראשנו ולא להביט בעד החלון. הנשים, אמי וסבתי, ארזו את שארית החפצים במזוודות ובחבילות והגברים, ויטוריו, סבי ואבי, קשרו את החבילות והעמיסו אותן על המשאית. כל זה נעשה תוך פחות ממצחית השעה. סבי, שידע היטב אלבנית, שילם לבעל האכסניה ונפרד ממנו לשלום. את סיבת החיפזון הסביר באמרו שהנהג אינו מוכן להמתין. הנהג קשר את החפצים, העלה את כולם לארגז המטען, כיסה אותם ביריעת אברזין (ברזנט) ויצא לדרך. בתא הנהג ישבו הנהג ואבי ואנחנו. אבי הצליח, בדרכו שלו, לשכנע את ויטוריו לאסוף גם את משפחת דודי יוסף קונפורטי, שהשתכנו באכסניה אחרת בקצה השני של העיר, וכל זאת בלי לעורר תשומת לב.

היה חשוב מאוד שאיש מבני המקום לא ירגיש שבמשאיתו של ויטוריו מובילים עוד משהו נוסף על מטענו של הסוחר האיטלקי הדור הלבוש. הסודיות היתה לטובת כל הצדדים. הנהג לא רצה שאיש יידע – מה גם ששילמנו לו פי כמה ממה ששילם לו הסוחר – הסוחר שילם עבור הנסיעה ובוודאי לא רצה שותפים; אנו היינו כמובן מעוניינים בסודיות מטעמינו שלנו. הסודיות היתה הבסיס להצלחת כל העניין.

לאחר שיצאנו מטטובו והתרחקנו מבתי הסכים הנהג לפתוח לנו פתח דרכו יכולנו ליהנות ממראה הנוף. הכבישים היו צרים ומשובשים. כל אימת שהופיעה ממול עגלה או מכונית אחרת נאלצו שני כלי הרכב לרדת לשולי הדרך, עניין מסוכן מאוד, ולשוב אחר כך בזהירות רבה לכביש. בגלל מצב הכבישים העלתה המשאית כל כך הרבה אבק עד שהיה אפשר לנשום רק בקושי. בשל המהמורות הרבות שהיו בכביש, היינו צריכים להיות דרוכים כל הזמן

כדי שלא ניחבט בדפנות המשאית ולהיאחז בה היטב בכל פעם שהמשאית האיטה את מהירותה לפני המהמורה הבאה. כך נסענו במשך יום שלם.

לפנות ערב, זמן קצר לפני שקיעת החמה, הגענו לעיירה על שפת האגם אוכריד. המראה היה מקסים. צבע האגם היה כצבע השמים: ירוק-תכלת. מימיו היו כה צלולים שיכולנו להבחין בדגים. עוד מרחוק הבחנו במספר סירות דיגים ונופשים. מאוד רצינו לשוט באחת הסירות ולטבול במימיו הזכים של האגם, אך הדבר נראה מסוכן מדי. כל שהייה של זרים במקום מבודד כזה היתה מעוררת תשומת לב. במקום זה התנחמנו בצפייה בנוף המקסים. סביב האגם היו כנסיות ומנזרים, שהשתלבו יפה בנוף כאילו היו חלק מן הטבע. השמש, בשקיעתה, מעבר לפסגות ההרים, הטילה גוני אור וצל על האגם ולרגלי ההרים סביב. באותן דקות התמלא כל הנוף קשת צבעים. תכלת השמים וצבע הירוק הכהה של מדרונות ההרים השתקפו במימיו הצלולים של האגם.

העיירה היתה יפהפייה, אבל אנו לא יכולנו ליהנות ממנה. מוסתרים למחצה בארגז המשאית המתנו שאבי וסבי ישונו מחיפושיהם אחר אכסניה. ואכן, כעבור זמן מה שבו וסיפרו שמצאו עבורנו מקום להתאכסן בו למשך הלילה. אבי וויטוריו נשארנו במשאית כדי לשמור על המטען. האכסניה שלנו לא היתה נקייה ביותר ובאותו לילה ארחו לנו לחברה כל מיני כינים, פשפשים וחרקים אחרים. ובכל זאת, למרות כל המגרעות, קיבלנו חבית מים חמים לרחצה, שמולאה מחדש אחרי שכל אחד מאתנו השתמש בה. רחצה זו היתה לנו כסם מרפא. היינו זקוקים לה יותר מכל. אחרינו התרחצו גם ויטוריו ואבי.

עם הנץ החמה העירו אותנו סבי וסבתי לאחר שהכינו עבורנו חלב חם ופת לחם תירס עם שמנת המכונה בפי המקומיים "קימק". שמנת זו קנו מבעל האכסניה במחיר השוק השחור. כשהגענו בליל אמש היה חושך ולא ראיתי שחלון חדרנו פונה לאגם. עתה, עם בוקר, לאחר שהתעוררתי, נגלה לעיני חיזיון עוצר נשימה, שגרם לי לשכוח לזמן מה את עצמי – מי אני והיכן אני נמצא; מעבר לפסגות נראה פס דק של אור. השמש החלה להגיח אט-אט מעל הפסגות. בשמים הופיעו עננים בצבע כחול כהה, אך מרגע לרגע, ככל שכדור השמש הלך וגדל, הלך והתבהר צבע השמים, עד שהפך להיות תכלת. בו בזמן שונו גם מי האגם שהיו כבבואה נאמנה לצבעי השמים שמעליו. מימיו היו כה צלולים עד שיכולתי להבחין מרחוק בשפע החי שבו.

משיכה קלה של סבתי בעורפי החזירה אותי למציאות והזכירה לי שאין זה מסע תענוגות. סבתי דחקה בי לגשת לשולחן, שם הוכנו עבורי כוס חלב חם ולחם תירס מרוח בשמנת, שנשכחו ממני לגמרי בשל התרגשותי מן המראה שנגלה לעיניי מבעד לחלון. כולם כבר היו מוכנים לנסיעה, ורק אני התמהמהתי. בשל כך גערו בי. הזמן דחק ואני שקוע בהזיותי ומעכב את כולם.

עלינו במהירות על המשאית ועזבנו את המקום. גם הפעם ישבנו בתא הנהג אבל עכשיו היתה זו חוויה בלתי רגילה. ויטוריו היה במצב רוח מרומם. כנראה שגם הפעם פיצה אותו אבי בכמה שעות שינה מעבר למחצית הלילה וכנראה שגם חששותיו בגלל הימצאותנו הבלתי חוקית במשאית החלו נמוגים. על כל פנים, נראה היה שהוא הגיע למסקנה שאין כל סכנה אם נשב בתא הנהג. משיצאנו את העיירה הצטרפה אלינו בתא גם אמי. מזג האוויר היה חמים ונעים. השמש האביבית נתנה את אותותיה במצב רוחנו. ויטוריו שר סרנדה באיטלקית: "נוצ'ה סלודי פר דורמירה/נוצ'ה סולדי פר מנג'רה/נוצ'ה סולדי פר בצ'רה" ("אין לי כסף לישון/אין לי כסף לאכול/אין לי כסף לנשיקות"). איני יודע אם ניחש מי אנחנו, אך בשלושת ימי המסע המשותף עמו לא גילה אף לרגע שהוא חושד בנו או שהוא מפקפק בסיפורנו.

באותו יום סיפר לנו ויטוריו את תולדות חייו: הוא נולד בסיציליה, בן למשפחה ענייה ו"מרובת פיות" (כך אמר). הוריו היו אדוקים מאוד בדתם. הם עבדו קשה כדי לקיים את ילדיהם ולאפשר להם חינוך מינימלי. שני אחיו הגדולים ממנו הכשירו את עצמם לכמורה. לאחר סיים שמונה שנות לימוד החל ויטוריו לעבוד כשוליה במוסך. אחר כך עבד כעוזר נהג. כשבגר עבר בהצלחה את מבחן הנהיגה והיה לנהג מקצועי. זמן רב עבד כנהג שכיר. לאחר שחסך לו מעט כסף ובעזרת הלוואות הצליח לרכוש את המשאית הזו. אחר כך נשא אשה ונולדו לו שני בנים. עד שהחלה המלחמה היה מצבו הכלכלי דחוק מאוד. אבל לאחר שכבשו האיטלקים, בעזרת ידידיהם הגרמנים, את אלבניה, נפתחו בפניו במקום זה אפשרויות עבודה ומצבו הכלכלי השתפר. הוא סיפר, שהצליח לשלם את כל חובותיו ועכשיו הוא מצליח לשלוח למשפחתו די כסף כדי לפרנסם בכבוד. לאמי סיפר בסוד שהוא אינו מרוצה ממה שעושים הפשיסטים באיטליה, למרות שאין להשוות כלל את מעשיהם למעשי הגסטפו הגרמני. לדבריו, העם הגרמני כמו העם האיטלקי אינו מסכים עם פעולות הדיכוי של ממשלותיהם. במיוחד הזכיר את סבלם של היהודים. כאשר הזכיר "יהודים" הביטה בנו אמי. היא חששה שאנו עלולים לפלוט שלא במתכוון משהו שיסגיר את סודנו, אבל אנו כבר הורגלנו שלא להגיב למשמע המלה "יהודים". למזלנו לא השגיח ויטוריו במבוכתה; כנראה שהיה עסוק מדי בעצמו. עד היום איני יודע אם הרגיש או ניחש שאיננו נמנים עם חסידיו של האפיפיור, ואנו זוכרים לו זאת לטובה. במשך כל שלושת ימי נסיעתנו עמו לא שאל אף פעם שאלות אישיות. לעומת זאת נפתח כלפינו כפרח. במיוחד הרבה להתוודות באוזני אמי.

כעבור שלושת ימי הנסיעה ידענו, אחי ואני, את כל קורות חייו, אהבותיו, אכזבותיו ואיך הכיר את אשתו. דבר לא נעלם מידיעתנו. ויטוריו, שהיה בעל נפש פיוטית, הרגיש בודד מאוד במקומות אלה וחש צורך באוזן קשבת. במיוחד היה חשוב לו שהמאזינה היא אשה. לא פלא אפוא שמצב רוחו היה מרומם מאוד. בין סיפור לסיפור שר לנו סרנדות באיטלקית. אלה נשמעו לי כה רכים ועדינים, עד שהצטלצלו באוזניי כמשהו על-טבעי, שמימי, ביופיו. שירים אלה בלטו במיוחד בהשוואה לשירתם הגסה של החיילים הגרמנים, ששמענו אותה מדי יום,

עם שחר, בעת שצעדו ברחובות העיר. למרות הדמיון בין האידיאולוגיות של שני המשטרים, לא היה כל דמיון בין הנוקשות הגרמנית לרכות האיטלקית. אפשר שהאיטלקים לא היו חיילים טובים במיוחד, אבל הם היו עליזים ואופטימיים והיה נעים להימצא במחיצתם.

לעת ערב הגענו ליישוב קטן והמבוגרים החליטו לבלות בו את הלילה, מפני שבאזורים האלה היתה הנסיעה בלילה אסורה וכרוכה בסכנות; בסביבה זו פעלו שודדים מצד אחד ופרטיזנים מצד שני. אנו נסענו במשאית איטלקית והאיטלקים היו כובשי המקום. היתה סכנה שהמשאית תשמש יעד לפרטיזנים בפעולתם הלילית. אף משאית לא נסעה אפוא בדרכים השוממות לאחר שקיעת השמש. כמו שנהגנו תמיד שלחנו את סבי, שהיה דומה לאלבני ודיבר כאלבני, לחפש חדר. אבי התכוון להישאר גם הלילה עם ויטוריו כדי לשמור על המשאית. אני חושב, שאבי נשאר לשמור על המשאית וויתר על שנתו יותר משום שפחד שוויטוריו יימלך בדעתו ויסתלק, או שתתקוף אותו חרדה ויעשה מעשה נמהר, מאשר בגלל שחש שמא ייגנבו חפציו.

המקום שנכנסו אליו נראה עלוב למדי. החדר שנועד לנו ללינה היה מוסתר בתוך חצר פנימית. הוא היה קטן כל כך שבקושי הצלחנו להידחק לתוכו. בשביל אמי, אחי ואני פרשנו שמיכות על הרצפה. סבי וסבתי ישנו על מיטות מעופשות. גם דודי ומשפחתו, פרשו שמיכות על הרצפה. באותו לילה ישנו בחדר הקטן עשרה בני אדם. אבל למרות אי-הנוחות ישנו כולנו שינה עמוקה, מפני שהיינו עייפים מטילטולי הדרך.

עם בוקר, לאחר ששתינו מעט חלב חם ואכלנו לחם תירס מן התנור (שגם אותו קנינו מאיכרי המקום), שוב יצאנו לדרך. זה היה יומנו האחרון עם ויטוריו. כולנו היינו נרגשים לקראת הפרידה. איש לא דיבר. רק ויטוריו נשמע מזמזם את שירו הנצחי, כנראה על מנת לעודד את רוחו. המשאית נסעה לאיטה בכבישים הצרים והמשובשים שהתפתלו בצורה חדה. כך ירדנו לאט-לאט מן ההר לכיוון הים. לפתע הופיעה ממול עגלת משא נהוגה בידי איכר. הסוס, בראותו את המשאית, נבהל, וסטה מעט הצדה לשולי הדרך. השוליים היו רכים, כפי הנראה, והעגלה עם האיכר הדרדרו במורד. הסוס ניסה לרוץ במדרון שבצד הדרך, אך זה היה תלול מדי והעגלה התהפכה על צדה. האיכר הצליח לקפוץ בעוד מועד מן העגלה, אך הסוס, שהיה קשור לעגלה, נגרר אחריה, נפל ונחבל. ויטוריו, שראה מה קרה, עצר את המשאית ואץ לעזור. בעקבותיו ירדנו כולנו כדי לבדוק מה אירע. האיכר נראה מבוהל מאוד ולא ידע מה לעשות. העגלה היתה הפוכה על צדה והסוס היה שרוע לצדה קשור ברתמותיו. הוא שכב דומם, נראה כלא מגיב, ונשם בכבדות, סימן שהוא עדיין חי. ויטוריו היה כנראה מאומן בדברים כאלה. הוא ניגש לבהמה ובלי להפסיד זמן החל להתיר אותה מרתמותיה. היתה זו פעולה מסוכנת, משום שאי אפשר היה לצפות מראש כיצד יגיב הסוס. למזלו לא הגיב הסוס; אפשר שהיה מעולף למחצה או המום.

מיד לאחר שסיים ויטוריו להתיר את הסוס ממוסרותיו התגלגל הסוס לצד השני, כנראה בגלל שיפוע המדרון ורק בדרך נס לא נפגע ויטוריו מרגלי הבהמה. היפוך זה הציל גם את הסוס מלשבור את גבו ואותנו – מלהתגלות למשטרה המקומית. כולנו עזרנו להקים את הסוס וכשעמד סוף-סוף על רגליו התברר לנו ששום איבר מאיבריו לא נשבר ושלא נפגע באופן חמור, פרט לכמה כתמי דם על גבו וראשו. החזרנו את הסוס אל הדרך ומסרנו אותו לאיכר בעליו, שהיה עדיין המום מן התאונה. גם הוא יצא רק בשריטות קלות על פניו ורגליו. כדי להעלות את העגלה אל הדרך קשרנו אותה בחבל ואת קצהו השני כרכנו סביב גזע עץ איתן. אחר כך נתלינו על החבל ומשכנו בו בכל כוחנו. לאחר מאמצים רבים הצלחנו להעמיד את העגלה על אופניה. מעודדים מהצלחה זו, קשרנו את העגלה מאחורי המשאית ולאט לאט, לאחר כמה ניסיונות, הצליח ויטוריו להעלות אותה חזרה אל הדרך.

בינתיים התאושש בעל העגלה. סבי נתן לו מעט כסף, כדי שהלה לא ימהר להתלונן אצל השלטונות המקומיים וגם שיבח אותנו באומרו שהוא עשוי ללא חת ורק בעלי אומץ וכוח סבל כמותו מסוגלים להמשיך בדרך כאילו לא קרה דבר. האיכר נטל את הכסף, שהיה עטוף בממחטה אדומה, דבר שהעלה את ערכו עוד יותר בעיני האיכר (ממחטה אדומה באותם מקומות היתה סמל לגבורה וכבוד) ונפרד מאתנו שמח וטוב לב כשהוא מוביל אחריו את סוסו ועגלתו.

ויטוריו התפלא מאוד על האלבנית שהיתה שגורה בפי סבי והיה מלא השתוממות על ידיעתנו את מנהגי המקום. איך יכול ספרדי מלידה להיטיב כל כך לדבר בשפת המקום ולהכיר את מנהגיו, שאל. אבי ניסה להסביר לו שסבי נהג לנדוד בצעירותו באזורים אלה וכך למד להכיר את המנהגים ואת השפה. נראה היה שההסבר שכנע את נהגנו הטוב.

לאחר שנרגענו מעט המשכנו בדרכנו בעוד אנו מרבים לדבר על התאונה. בייחוד חזרנו וסיפרנו שוב ושוב כיצד גילה סבי לאיכר בסוד, שהוא ומשפחתו נמלטים ממחוזם בגלל מעשה שטות שעשה לפני זמן-מה. כדי להגביר את רושם דבריו משך סבי את האיכר הצדה, כביכול כדי שהנהג הזר לא ישמע. לדברי סבי פגעו פעם בריונים בסוסינו והשלטונות, לאחר שבדקו את התלונה והסתבר שהפוגעים הם אנשים אמידים ובעלי קשרים בחוגי השלטון החלו להתנכל לנו, הרבו לחקור אותנו וללחוץ עלינו שנבטל את תלונתנו. חוץ מזה אף אילצו אותנו, כביכול, להתנצל בפני הבריונים. המצב נעשה בלתי נסבל, כך סיפר סבי לאיכר, שהיינו מוכרחים לברוח ממחוז מגורינו. לא כל הסיפור היה בדוי, משום שבמצב האנרכיה ששרר שם באותם ימים היה זה בהחלט מתקבל על הדעת.

למזלנו לא עברה בדרך במשך כל הזמן שהתעכבנו בגלל התאונה, עיכוב שלא נמשך יותר מחצי שעה, שום עגלה או מכונית. ויטוריו הנהג היה במצב רוח מרומם ושר לנו כל הדרך. הוא לא פסק מלשבח את חכמתו של סבי. בין שיר לשיר סיפר לנו כל מיני מעשיות על מקרים שקרו לו במשך ימי נדודיו בדרכים. לנו, הילדים, נשמעו סיפוריו כאמת לאמיתה והאמנו לכל

מלה שיצאה מפיו. אבי, שישב עמנו בתא הנהג, העמיד פנים כמקשיב. למעשה היה מוחו עסוק במחשבות איך לסיים את הנסיעה כך שנוכל להיעלם מן הנמל בלי להותיר עקבות. הוא נאלץ לגייס הרבה תושייה וקור רוח כדי לא לעורר חשד כלשהו אצל ויטוריו, שמשוהו אצלנו אינו כשורה. כל חריג בהתנהגותנו היה עלול לעורר את חשדו של ידידנו ולהגביר את חששותיו מפני השלטונות. ממילא היה חשדן למדי כלפינו.

לקראת שעת הצהריים, לאחר שירדנו מן ההרים, ראינו מרחוק את בתיה של דורצ'ה. לראשונה בחיי ראיתי ים, אניות גדולות וספינות דייגים קטנות. איני זוכר אם היו שם גם אניות מלחמה. האניות היו קרובות לחוף ובלטו בצבעיהן השחורים והלבנים על רקע תכלת הים. בגלל סיבה לא מובנת החל ויטוריו להגביר את מהירות המשאית. פניו הרצינו, והוא החל לזרוק מבטים חפוזים לימינו ולשמאלו. האם החל לחשוד בזהותנו? האם נתקף פחד ממה שעשה, או שרק מיהר להגיע למחוז חפצו, כמו סוס שפקעה סבלנותו בהריחו את ריח אורוותו? אבי, שחש שנהגנו מתחיל להיות מתוח, ניסה להרגיעו וסיפר לו על הרפתקת האהבים שהיתה לו לפני זמן רב, ואשר זיכרה עולה בדעתו בכל פעם שהוא מגיע לסביבות הים. אני בטוח שאבי לא היה מרשה לעצמו לעולם לספר סיפורים מעין אלה בנוכחותנו. על כל פנים, הסיפור כנראה כל כך ריתק את ויטוריו שהוא האט את מהירות נסיעתו. הוא התרגש מן הסיפור והכביר על אבי שאלות על אותה פרשה.

כל כך שקועים היו בשיחה שלא שמנו לב למחסום של ה"קרביניירים" (שוטרים או חיילים איטלקים), שהוצב על הכביש בכניסה לעיר. רק ממש ליד המחסום עצר ויטוריו ובעודו שקוע בסיפורו של אבי, ובלי לחשוב הרבה, צעק באיטלקית לעבר חיילי המחסום: "בואו ואספר לכם משהו שיקפיץ לכם את דם אמכם למשך שבועיים". אני משוכנע שאילו חשב היטב לא היה עושה מה שעשה, אבל שוב אי אפשר היה לתקן את מה שנעשה. במבט לאחור נראה שהדבר דווקא הציל אותנו, או לפחות מנע מאתנו הרבה "כאב ראש". אחד החיילים, נער צעיר לימים, התקרב ויטוריו החל לספר לו את סיפורו של אבי בקולי-קולות וכמעט בנשימה אחת. החיילים האחרים, שלאוזניהם הגיעו קטעים מדברי הנהג, התקרבו גם הם כדי לשמוע את הסיפור. החיילים שהיו רחוקים יותר ראו את ההתקהלות סביב המשאית ונחפזו לגשת גם הם כדי לראות מה מתרחש. עד מהרה נאספו סביב המשאית חיילים רבים, שרובם לא היו אלא נערים, והאזינו בשקיקה לסיפורו של ויטוריו, שבהתלהבותו הפליג אל מרחביו של הדמיון. כך אירע שסיפורו של ויטוריו לא היה דומה במאומה למקור. ויטוריו הוסיף לו כהנה וכהנה עד שהסיפור נשמע אמיתי ומושך, מלא פרטים והסתעפויות. אבי ניצל את המהומה סביב המשאית וביקש ממני ומאחי לרדת לרצפה וכיסה אותנו במעילו הארוך.

עד מהרה הגיע קצין וביקש לדעת על מה המהומה. למראה הקצין התפזרו החיילים וחזרו לעיסוקיהם. רק עתה נזכרו חיילי המחסום שנתרו על משמרתם שעליהם לרשום את פרטיו של הנהג ואת פרטי רכבו לפני שהם מתירים לו להיכנס לעיר. לאחר שרשמו את כל הדרוש

שאלו את הנהג מי האיש היושב לצדו. הנהג השיב ללא היסוס שזהו עוזרו – מכונאי מחונן, שבלעדיו לא היה יכול לעבור את הדרך בשלום. מכיוון שהנהג היה מבני עמם לא הרבו החיילים לשאול, הרימו את קורת המחסום והרשו לנו להמשיך בנסיעה. לאט לאט הוצאנו את ראשינו ממחבואנו מתחת למעילו של אבינו ומשלא גערו בנו על יציאתנו מן המחבוא, קמנו והתיישבנו על הספסל בין אבינו ובין ויטוריו. הדממה היתה מוחלטת. רק טרטור המנוע הפר את השקט. כשהגענו למרכז העיר אמר ויטוריו לאבי שהוא מכיר באזור מלון שקט ובטוח שנוכל לשהות בו כמה שעות בלי להירשם בספר האורחים.

בהגיענו למלון פרקנו את חפצינו מן המשאית ונפרדנו מוויטוריו. הבטחנו לו שלעולם לא נשכח את מה שעשה למעננו. בפעם הראשונה מאז שעברנו את המחסום הרשה לעצמו ויטוריו לצחוק: "אתם הצלתם אותי מתלונתו של האיכר על התאונה ואני הצלתי אתכם מצרות המחסום. כעת אנו שווים". ובאומרו זאת עלה על משאיתו ונעלם בהותירו אחריו ענן אבק.

מקור: יצחק אדיז'ס, ילדות במקלו אלבניה, יד ושם, ירושלים, 1994, עמ' 84-101.